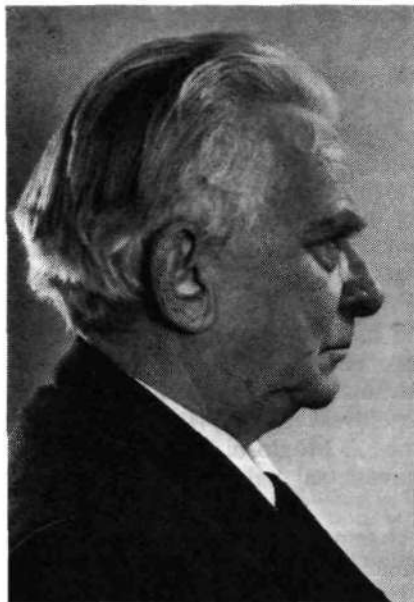

II

Josip
Vidmar

V slepem krogu

V teh dneh, ko toliko razmišljamo in razpravljamo o Ivanu Cankarju, se mi je vnovič prebudila stara misel, da pri svojem pisanju in govorjenju o tem umetniku redno posegamo po najbližjih in najlaže dosegljivih predmetih v njegovem delu, po njegovi politični, družbeni in narodnostni misli, po njegovih znanih temah, po njegovi subtilni moralni problematiki in po njegovem prebiranju slogov v skladu z življenjem,

ki ga obravnava. O vsem tem govorimo in bomo govorili. Pri tej ugotovitvi pa se je oglasilo v meni tudi neko staro nezadovoljstvo, nekakšna nostalgija, o kateri niti ne morem trditi, da je resnično upravičena in razumna. Neki nemir mi namreč govori in me vprašuje, kako to, da tako malo govorimo o Cankarju kot umetniku. In kaj se sploh pravi govoriti o nekom kot umetniku. V čem je problem? Ali je to res nemogoče? Ali res ni mogoče povedati, v čem je čar njegovih besed ali vsaj njegove tipične kantilene? Kako in s čim je ustvarjal? Kako in s čim je dosegal sugestivnost svojih pripovedi in živo nazornost življenj in dogodkov, o katerih govori? Kako in s čim je spletal tančice svojih podob iz sanj, da nam vznemirjajo srce in duha? Kako in s čim, s katerim notranjim organom?

Ta vprašanja, ki so pravzaprav eno samo, nas stalno razburjajo, in to ne samo pri Cankarju, ter nas navdajajo s tisto nostalgijo nezadoščenosti. V zvezi s Cankarjem sem si skušal nekako odgovoriti nanje že pred petdesetimi leti, in to ob citatu iz Bele krizanteme, kateremu se, hotel to ali ne, moram vrniti po toliko letih, ker me pač Cankar kratko malo k temu izziva. Kajti kaj naj pomenijo njegove besede, ki jih je nekoč govoril neki znanki in ki se glase: »Povem vam, da ni prepeval tisti Kette, ki je čevlje snažil, temveč nekdo drugi, kateremu nihče ne pozna in ne sme poznati obraza. Povem vam, da tistih veselih in žalostnih zgodb nisem pisal jaz, ki govorim z vami in ki vas imam od srca rad; pisal jih je človek, ki ga ne poznate in ga nikoli ne boste poznali.«

Ali naj bi bilo to svarilo pred našim vprašanjem ali celo odgovor nanj? Te besede se mi danes slišijo nekoliko romantične, čeprav jih je Cankar zapisal v Beli krizantemi, se pravi leta 1912, ne na začetku svoje poti, temveč v svoji zreli dobi. Kajti kaj naj pomeni misel, češ da nihče ne sme poznati pesnikovega resničnega obraza? Zakaj ne? Ne sme ga poznati? Ali bi bilo to vdiranje v skrivnost, ki je sveta, sakrileg?

Nekoč sem si skušal te besede nekoliko naivno razložiti v tem smislu, da umetnik ne ustvarja ne kot fizično bitje ne kot človek z dušo, ki misli in čustvuje, temveč da ustvarja z organom, ki da je nekaj podobnega kakor duh sam na sebi, ali nekakšen element, ki je izvzet ali ločen ali očiščen vsega konkretno človeškega in življenjskega, dasi je vendarle človeški. In res, če si predstavljamo, da je ta element vir čiste umetniške funkcije, se pravi sposobnosti odražati in upodabljati življenje in svet in tem odrazom vdihavati življenje in višjo ali nižjo stopnjo sugestivnosti ter čutne nazornosti, se nam hoče zdeti, da gre tu resnično za element, ki je zgolj duh in ki ga označuje samo lastnost, da more odražati ali zrcaliti vse, kar stopi predenj. Nekakšno zrcalo tedaj, ki samo na sebi nima nobenega drugega svojstva niti ne značaja. Ali z Župančičevo besedo iz neodposlanega pisma Cankarju, z besedo, na katero je nemara naletel pri Toniju Krögerju Thomasa Manna: nekaj nadčloveškega ali izvenčloveškega in pri tem vsaj za Cankarja nedotakljivega — saj nihče ne sme . . . Moglo bi se temu notranjemu zrcalu reči tudi zavest ali ustvarjalna zavest, saj kakor zrcalo ustvarja podobe vsega, kar odraža.

Ali ni čista zavest, zavest sama po sebi kakor zrcalo? Hladna je in brez značaja, čeprav je zvesta resnici, če ni beseda, 'zvesta' preveč obremenjena z moralnim prizvokom. Brez značaja je in tedaj brezosebna, kakor čutimo ta čudežni element sami v sebi, neprijemljiva in skoraj neopazna, dasi smo samo z njo, kar smo, in vemo, kar vemo, saj se v nji trajno odraža, vse, kar živimo in kar je vsebina tega, kar mislimo, čutimo, hočemo. Zavest je naš jaz sam v sebi v njegovi najabstraktnejši bitnosti, ki je, kakor že rečeno, brezosebna, saj je kot taka v vseh nas enaka in morda različna samo v stopnji in obsegu. A kot taka je za opisovanje in podajanje individualnih osebnosti očitno neuporabna.

In umetništvo? Vemo ali vsaj pravimo, da je stopnjevana zavest, da je nekakšna produktivna ali ustvarjalna zavest, ki ni samo organ za odražanje, zrcaljenje, marveč, ki sprejete podobe spet oblikuje izven svoje zrcalne ploskve, se pravi v zunanjem svetu. In spet je jasno, da je ta produktivna zavest po svojem bistvu pravzaprav pri vseh umetnikih enaka, različna pa samo po stopnji intenzivnosti in po razsežnostih. A če je njene razsežnosti morda še mogoče opisati, se mi zdi neverjetno, da bi mogli opisati stopnjo intenzivnosti te ustvarjalne zavesti. S kakšnimi prisposodobami? Zato se mi zdi opisovanje umetniških individualnosti s podajanjem njihovega umetništva kot takega, če je to sploh možno, toliko kakor nesmotrno in za konkretiziranje njihovih podob vsekakor nezadostno. Tudi zrcala se ne razlikujejo po svoji zrcalnosti kot taki, temveč kvečjemu po drugih takih ali drugačnih lastnostih. In če hočemo podati umetnikov lik, je treba poleg njegove čiste ustvarjalnosti upoštevati druge njegove lastnosti in to kajpada človeško najvažnejše in najznačilnejše, najpomembnejša svojstva njegove moralne osebnosti. To pa so njegov um, njegova občutljivost, njegova srčna žlahtnost, umetništvo kot tako pa je neprijemljivo in za našo predstavnost preabstrakt-

no. Splošna posebnost je vseh umetnikov in vsakega izmed njih. Saj v navedenem citatu tudi Cankar ne govori samo o Ketteju in o sebi, temveč o umetnikih sploh. Ko pa smo pri umetnikovem umu in srcu, smo pa tudi že pri njegovih mislih in spoznanjih in pri njegovi moralni problematiki ter njegovi moralni osebnosti, spričo katerih se je oglasilo v meni tisto staro nezadovoljstvo, s katerim se je to blodno razmišljanje pričelo in ki se mi po vsem rečenem zdi skoraj povsem neutemeljeno. Kajti čisto umetništvo je navsezadnje kakor Župančičeva morska mesečina, ki jo zajameš v prgišče, od koder ti med prsti odteče in že je ni. A od kod nostalgija?

In še Cankarjev citat: pesnik, umetnik — človek, ki mu nihče ne sme poznati obraza. V svojih spisih je Cankar zelo velikokrat govoril o svojem in tujem umetništvu povsem trezno, dasi mu nekakšno romantično poveličevanje, včasih pa tudi obsojanje umetnika ni bilo tuje, in to ves čas njegovega življenja. Ali je ta citat izraz takega odnosa? Ali je samo zadostitev trenutne čustvene situacije? Ne upam si izreči dokončne sodbe. Eno pa mi je zagotovo jasno: za kake daljnosežne zaključke nas nikakor ne zavezuje, saj spada med izjave, katerim je pisatelj sam pogosto oporekel s tem, da je umetništvo tesno družil s svojo ali tujo moralno osebnostjo. S tem draženjem pa nas je zavezal zagotovo, da nam je tudi po njegovi zaslugi umetnost ne samo čudež, temveč človeško dragocen čudež.

Danilo
Lokar

Pogled nazaj, pogled naprej

Na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje postaja slovensko duševno življenje vse bolj živahno in se prav očitno razlikuje od dotakratnega životarjenja. Dramijo se nove smeri in na dan prihajajo nova imena v glasbi, prav tako v slikarstvu in kiparstvu, nikdar prej se ni toliko obravnavalo vprašanje slovenske univerze kakor v tem času. Najvišje pa se povzpne prvič po Prešernu — pa književnost, literatura. Lirika —

Kette, Murn, Župančič — je dala še nepresežene vzorce, naravnost v sredino življenja — »v areno« je rekel sam — pa se je zapičil Ivan Cankar.

Kar nam danes ob stoletnici Cankarjevega rojstva mora posebno bosti v oči, je njegov idealizem dunajskih let. Ni bila samo moč in delovanje — živel je dalj kot deset let na Dunaju — distance, dasi je delovala tudi moč